«DEVOR ORTIDAGI GUVOH»: OILAVIY (MAISHIY) ZO‘RAVONLIK TO‘G‘RISIDAGI MA’MURIY ISHLARDA ISBOTLASH MUAMMOLARI VA RAQAMLI DALILLAR IMKONIYATLARI (MJtK 59²-MODDASI MISOLIDA)

USMONOV SHAXZOD SHERZOD O‘G‘LI

Annotatsiya. Maqolada oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik uchun ma’muriy javobgarlik nazarda tutuvchi MJtK 59²-moddasi bo‘yicha ishlarda dalillarni to‘plash va baholashning o‘ziga xos qiyinchiliklari tahlil etiladi. Oilaviy zo‘ravonlik odatda berk makonda, begona guvohlarsiz sodir etilgani sababli isbotlash jarayoni jabrlanuvchining shaxsiy ko‘rsatuviga haddan tashqari bog‘lanib qolmoqda. Muallif dalillarning tibbiy, ruhiy, iqtisodiy va raqamli turlarini qiyosiy ko‘rib chiqib, «dastlabki 24 soat dalil protokoli», sud-psixologik ekspertiza standarti, huquqni muhofaza qiluvchi xodim kamerasi hamda jabrlanuvchisiz isbotlash mexanizmi kabi takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: isbotlash, dalil, oilaviy zo‘ravonlik, MJtK 59²-moddasi, raqamli dalil, sud-tibbiy ekspertiza, jabrlanuvchi ko‘rsatuvi, shaxsiy ma’lumotlar, himoya orderi.

KIRISH

Har bir huquqbuzarlik ishida adolatli qaror dalillarga tayanadi. Oilaviy zo‘ravonlik ishlarida esa dalillar eng nozik va eng tez yo‘qoladigan holatda bo‘ladi. Ko‘kargan joy bir necha kunda o‘tib ketadi, qo‘rqitish haqidagi og‘zaki so‘zlar izsiz qoladi, voqea guvohi esa ko‘pincha shu oilaning yosh farzandi yoki taraflarga yaqin qarindoshi bo‘ladi. Natijada jabrlanuvchi nafaqat zo‘ravonlikni boshdan kechiradi, balki uni isbotlash yukini ham yolg‘iz ko‘tarishga majbur bo‘ladi.

O‘zbekistonda MJtK 59²-moddasi bilan oilaviy (maishiy) zo‘ravonlik ma’muriy huquqbuzarlik deb tan olingani muhim qadam bo‘ldi. Biroq norma qanchalik mukammal bo‘lmasin, uning amalda ishlashi dalillar sifatiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan maqola ushbu moddaga oid ishlarni «normadan dalilga» yo‘nalishda, ya’ni qonun matnidan emas, isbotlash jarayonidan boshlab ko‘rib chiqadi.

Tadqiqot usullari sifatida sud amaliyoti misollarini tahlil qilish, qiyosiy-huquqiy, statistik va mantiqiy usullardan foydalanildi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda oilaviy zo‘ravonlik ishlari uchun alohida «dalil xaritasi» va raqamli dalillarni ishlatishning maxfiylikka mos modeli taklif etiladi.

1. NIMA ISBOTLANISHI KERAK: ISBOTLASH PREDMETINING TARKIBI

Ma’muriy ish yuritishda dalillar orqali bir necha holat aniqlanishi lozim: harakatning sodir etilgani, uning oilaviy yoki ro‘zg‘or munosabati doirasida bo‘lgani, shaxsning aybi, jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar va uning xarakteri. Oilaviy zo‘ravonlik ishlarida bu holatlarga yana bir qatlam qo‘shiladi, ya’ni taraflar o‘rtasidagi munosabat turi. MJtK 59²-moddasiga ko‘ra himoya doirasiga turmush o‘rtog‘i, sobiq turmush o‘rtog‘i, bir ro‘zg‘orda yashovchi shaxs va umumiy farzandi bor shaxs kiradi. Demak, sud huquqbuzarlikning o‘zi bilan birga «oilaviy aloqa»ning mavjudligini ham aniqlashi kerak.

Amaliyotda eng ko‘p muammo «aloqa» emas, balki harakatning mohiyati va zararning darajasi atrofida tug‘iladi. Masalan, bir holatda shaxs janjal chog‘ida turmush o‘rtog‘ining qo‘lini tishlab, yengil tan jarohati yetkazgani sud tomonidan 59² -moddaning 2-qismi bilan baholangan. Bu yerda tibbiy xulosa ishning markaziy dalili bo‘lgan. Boshqa bir ishda esa ona o‘n yashar farzandini maktab to‘garagiga bormagani uchun jazolagani aniqlanib, unga uch sutka ma’muriy qamoq tayinlangan va takror sodir etilsa, jinoiy javobgarlik bo‘lishi haqida ogohlantirilgan. Birinchi misolda isbot asosan jismoniy iz orqali, ikkinchisida esa ko‘rsatuvlar va holat tavsifi orqali amalga oshgan.

Bundan ko‘rinadiki, dalillar uch toifaga bo‘linadi: ob’yektiv (tibbiy xulosa, foto va video, hujjatlar), shaxsiy (jabrlanuvchi, huquqbuzar va guvohlarning ko‘rsatuvi) hamda tavsifiy (yetkazilgan ruhiy zararning oqibatlari). O‘zbek sud amaliyotida birinchi toifa ancha mustahkam, uchinchi toifa esa eng zaif bo‘lib qolmoqda.

2. DALIL TURLARINING KUCHLI VA ZAIF TOMONLARI

Tibbiy dalillar. Sud-tibbiy ekspertiza jismoniy zo‘ravonlikni isbotlashning eng ishonchli vositasidir. Ammo uning ikkita ojiz tomoni bor. Birinchisi — vaqt omili: jabrlanuvchi tibbiy ko‘rikka kech murojaat qilsa, izlar yo‘qolib boradi. Ikkinchisi — «yengil» va «jarohatsiz» zo‘ravonlik o‘rtasidagi chegara: itarish, sochdan tortish, bog‘lab qo‘yish kabi harakatlar ko‘pincha tibbiy iz qoldirmaydi, biroq jabrlanuvchi uchun juda og‘ir oqibatga ega.

Guvohlik ko‘rsatuvlari. Qo‘shnilar ko‘pincha shovqinni eshitgan bo‘lsa-da, «oilaviy ishga aralashmaslik» odati tufayli guvoh sifatida chiqishdan qochadi. Yaqin qarindoshlar esa bosim ostida ko‘rsatuvlarini o‘zgartirishi mumkin. Voyaga yetmagan farzandning ko‘rsatuvi esa maxsus yondashuvni talab qiladi, aks holda takroriy so‘roq bolaning o‘zi uchun ikkilamchi jarohatga aylanadi.

Ruhiy zo‘ravonlik dalillari. Doimiy kamsitish, qo‘rqitish, izolyatsiya qilish yoki nazorat qilish kabi harakatlar yagona hodisa sifatida emas, tizim sifatida isbotlanishi kerak. Mavjud ish yuritishda esa ko‘pincha aynan bitta voqea baholanadi, tizimli bosim esa «oilaviy janjal» sifatida baholanib qoladi. Kriminologik adabiyotlarda oilaviy zo‘ravonlikning aynan tizimliligi uning eng muhim belgisi sifatida ko‘rsatiladi, lekin bu belgi isbotlash amaliyotida yetarlicha aks etmayapti.

Iqtisodiy zo‘ravonlik dalillari. Daromadni nazorat qilish, ishlashga yo‘l qo‘ymaslik, pul bermaslik yoki hujjatlarni tortib olish kabi holatlar bank ko‘chirmalari, ish joyidan ma’lumotnomalar, mulkka oid hujjatlar bilan tasdiqlanishi mumkin. Ammo bu turdagi

dalillar jabrlanuvchi tomonidan ham to‘planishi qiyin, ham huquqni qo‘llovchi tomonidan kam so‘raladi.

3. JABRLANUVCHI KO‘RSATUVIGA HADDAN ORTIQ BOG‘LIQLIK XAVFI

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yil yanvar–oktyabr oylarida 59^2-modda bo‘yicha 15 427 nafar shaxs ma’muriy javobgarlikka tortilgan. Bunday ko‘p sonli ishlar tizimning faolligini ko‘rsatadi, ammo ularning asosiy qismi jabrlanuvchi murojaati va uning ko‘rsatuviga tayanishi ehtimoli yuqori. Bunday modelning xavfi shundaki, jabrlanuvchi keyinchalik murojaatidan qaytsa, ish dalilsiz qoladi. Tadqiqotlarda oilaviy zo‘ravonlikdan zarar ko‘rganlarning ko‘pchiligi bosim, qo‘rquv yoki iqtisodiy qaramlik tufayli murojaatidan voz kechishi qayd etiladi.

Jinoyat ishlarida yarashuv bilan tugatilish ulushi yuqori bo‘lgani (2023-yildan 2024-yil mayiga qadar 894 ta ishning 55,6 foizi) bu xavfning yaqqol misolidir. Agar ma’muriy ishlarda ham xuddi shunday o‘zgaruvchan shaxsiy ko‘rsatuvga tayanilsa, tizim zo‘ravonlikni emas, jabrlanuvchining qaror qabul qilish daqiqasidagi holatini baholab qo‘yadi.

Shu bois isbotlash yukini jabrlanuvchidan davlat organiga qisman o‘tkazish zarur. Bu «jabrlanuvchisiz isbotlash» (evidence-based prosecution) deb ataluvchi yondashuv bo‘lib, uning mohiyati shundaki, ish jabrlanuvchining keyingi pozitsiyasidan qat’i nazar, boshlang‘ich dalillar asosida davom ettirilishi mumkin. Bunday yondashuv uchun esa dastlabki dalillar to‘liq va sifatli yig‘ilgan bo‘lishi shart.

4. RAQAMLI DALILLAR: IMKONIYAT VA MAXFIYLIK CHEGARASI

Zamonaviy oilaviy zo‘ravonlikning katta qismi raqamli izlar qoldiradi: tahdid yozilgan xabarlar, ovozli yozuvlar, tarmoqdagi haqoratli yozishmalar, joylashuv kuzatuvi, ijtimoiy tarmoqlardagi bosim. Bunday dalillar tez saqlanib, aniq vaqt belgisi bilan taqdim

etilsa, ko‘rsatuvlarga qaraganda ancha barqaror bo‘ladi. Biroq ular uchta muammoni keltirib chiqaradi.

Birinchisi — haqiqiylikni tasdiqlash. Skrinshot yoki yozuv o‘zgartirilmaganini isbotlash uchun texnik tekshiruv va xeshlash kabi usullar kerak. Ikkinchisi — shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish: «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonun talablariga ko‘ra, bunday ma’lumotlar maqsadli va cheklangan holda ishlatilishi lozim, jabrlanuvchining telefoni esa uzoq muddat olib qo‘yilmasligi kerak. Uchinchisi — jabrlanuvchi nazorati: zo‘ravon shaxs jabrlanuvchining telefonini kuzatib turgan bo‘lsa, dalil yig‘ish uning uchun xavfli bo‘lishi mumkin. Shuning uchun raqamli dalil to‘plash xavfsiz va yashirin murojaat kanallari bilan birga qo‘llanilishi kerak.

Qiyosiy nuqtai nazardan, CEDAW Qo‘mitasining tavsiyalarida ham davlatlarga zo‘ravonlik holatlarini samarali tergov qilish va jabrlanuvchini qo‘shimcha zarardan asrash majburiyati ta’kidlanadi. Raqamli dalillardan foydalanish bu majburiyatni bajarishning zamonaviy vositasi bo‘lishi mumkin, ammo bu faqat huquqiy kafolatlar bilan birga ishlaydi.

5. DALILLARNI BAHOLASH VA TAKRORIYLIK MASALASI

Dalillarni baholashda sud ularni yaxlit tizim sifatida ko‘rishi lozim. Alohida olingan har bir dalil zaif ko‘rinishi mumkin: bitta xabar «g‘azab bilan aytilgan so‘z», bitta jarohat «tasodifiy zarba» deb talqin qilinadi. Ammo bir necha dalil bir-birini to‘ldirganda, ya’ni oldingi murojaatlar, tibbiy xulosa, yozishmalar va guvoh ko‘rsatuvlari birgalikda tahlil qilinganda, harakatning tizimli xarakteri ochiladi. Shu sababli sud qarorlarida dalillar «yig‘indisi» mantiqiy zanjir sifatida baholanishi kerak.

Alohida e’tibor takroriylikni isbotlashga qaratilishi zarur. Ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin shu huquqbuzarlik takror sodir etilsa, shaxs Jinoyat kodeksining 126^1-moddasiga ko‘ra javobgarlikka tortilishi mumkin. Demak, ma’muriy ishdagi har bir dalil kelajakdagi jinoiy ish uchun ham poydevor bo‘ladi. Agar ma’muriy ishda dalillar

sayoz yig‘ilsa, keyingi jinoiy ish dalilsiz qoladi va takroriy zo‘ravonlik «birinchi marta»dek ko‘rinib, tizim o‘z maqsadidan chetga chiqadi.

Mast holatda sodir etilgan huquqbuzarliklar misolida buni yaqqol ko‘rish mumkin. Sud bunday holatni aybdorlik darajasini baholashda inobatga olgan ish amaliyotda uchraydi, ammo alkogol ta’siri javobgarlikdan ozod etmaydi, aksincha, ayrim hollarda xavf darajasining yuqoriligini ko‘rsatuvchi alomat bo‘lishi mumkin. Shuning uchun mast holat va oldingi murojaatlar haqidagi ma’lumotlar ish materiallariga albatta kiritilishi maqsadga muvofiq.

6. AMALIY MODEL: TAXMINIY HOLAT ORQALI «DALIL XARITASI»NI SINASH

Taklif etilayotgan modelning ishlashini ko‘rsatish uchun taxminiy (shartli) holatni ko‘rib chiqamiz. Tunda qo‘shni «A» oilasidan baqir-chaqir eshitilgani haqida xabar beradi. Voqea joyiga borgan inspektor jabrlanuvchi «B» ning yuzida va qo‘lida qizarishlarni ko‘radi. Hozirgi amaliyotda ko‘pincha shu bosqichda og‘zaki tushuntirish olinadi, jabrlanuvchi esa ertasiga murojaat qilmaslikka qaror qiladi, natijada ish yuritish to‘xtab qoladi.

Taklif etilgan tizimda esa inspektor kameradagi yozuv orqali dastlabki ko‘rsatuvni qayd etadi, jarohatni suratga oladi va tibbiy ko‘rikka yo‘llanma beradi. Qo‘shni guvoh sifatida xabar yuborgan vaqt bilan qayd etiladi, tahdid yozilgan xabarlar xavfsiz nusxalanadi, elektron reyestrdan esa o‘tgan oyda xuddi shu manzildan ikki marta murojaat bo‘lgani ma’lum bo‘ladi. Natijada «B» ertasiga fikridan qaytsa ham, sud qo‘lida dalillar tizimi bo‘ladi va ishni yaxlit baholay oladi.

Bu misol shuni ko‘rsatadiki, isbotlash tizimidagi o‘zgarish yangi jazo choralaridan ko‘ra ko‘proq samara berishi mumkin: jazo qanchalik qattiq bo‘lmasin, dalil bo‘lmagan joyda u qo‘llanmaydi, dalil mustahkam bo‘lgan joyda esa hatto yengil jazo ham takroriylikni to‘xtata oladi.

7. MUALLIF TAKLIFLARI: «DALIL XARITASI» MODELI

1) Dastlabki 24 soat dalil protokoli. Chaqiruv kelib tushgan zahoti xodim bir xil shakldagi protokol asosida ish ko‘rsa: jarohat suratga olinadi, joy ko‘rikdan o‘tkaziladi, tibbiy ko‘rikka yo‘llanma beriladi, qo‘shnilar va guvohlar aniqlanadi, tahdid yozilgan xabarlar nusxalanadi. Bu protokol xodimning shaxsiy tajribasiga bog‘liq bo‘lmagan minimal standartni yaratadi.

2) Xodim kamerasidan foydalanish. Voqea joyiga chiqayotgan profilaktika inspektorlari uchun tana kamerasi joriy etilsa, uydagi holat, jabrlanuvchining dastlabki ko‘rsatuvi va aybdorning xatti-harakati real vaqtda qayd etiladi. Bunday yozuv keyinchalik jabrlanuvchi pozitsiyasini o‘zgartirsa ham isbotlash imkonini beradi. Yozuv saqlash muddati va foydalanish doirasi maxsus qoidalar bilan cheklanishi zarur.

3) Sud-psixologik ekspertiza standarti. Ruhiy zo‘ravonlik uchun ekspertizaning yagona uslubiyati ishlab chiqilsa, tizimli bosim, qo‘rquv darajasi va ruhiy oqibatlar ob’yektiv mezonlar bilan baholanadi. Bu ruhiy zo‘ravonlikni «hissiy shikoyat» emas, dalillanadigan holat darajasiga ko‘taradi.

4) Bolalar uchun «bir marta so‘roq» qoidasi. Bola guvoh yoki jabrlanuvchi bo‘lgan ishlarda uning bayonoti bir marta, maxsus jihozlangan xonada, o‘qitilgan psixolog ishtirokida olinib, video yozuv sifatida saqlanishi mumkin. Shunda bola takroriy so‘roqdan himoyalanadi, dalil esa saqlanib qoladi.

5) Xavfsiz raqamli murojaat kanali. Jabrlanuvchi o‘z shaxsiy qurilmasida iz qoldirmaydigan, tezkor tugmali yoki qo‘ng‘iroq markazi orqali murojaat qila olsa, dalillar ham, himoya ham xavfsizroq bo‘ladi. Kanal «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonun bilan belgilangan himoya orderi mexanizmiga ulanishi mumkin.

6) Jabrlanuvchisiz isbotlash mexanizmi. Agar dastlabki 24 soatda yig‘ilgan dalillar yetarli bo‘lsa va xavf baholanishi yuqori bo‘lsa, ma’muriy ish jabrlanuvchining keyingi

murojaatidan qaytishi bilan avtomatik tugatilmasligi, balki sud tomonidan mustaqil baholanishi lozim. Bu jabrlanuvchini «yakuniy qaror uchun javobgar» qilib qo‘ymaslikka xizmat qiladi.

XULOSA

Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashda qonun normasi qanchalik aniq yozilmasin, uning kuchi isbotlash tizimining sifati bilan o‘lchanadi. Devor ortida sodir bo‘ladigan harakat uchun «guvoh» bo‘lib xizmat qiladigan narsa — o‘z vaqtida yig‘ilgan jismoniy, ruhiy, iqtisodiy va raqamli dalillardir.

Maqolada taklif etilgan «dalil xaritasi» modeli, ya’ni 24 soatlik protokol, tana kamerasi, sud-psixologik ekspertiza standarti, bolalar uchun bir martalik so‘roq, xavfsiz raqamli kanal va jabrlanuvchisiz isbotlash mexanizmi jabrlanuvchining yelkasidagi isbotlash yukini kamaytirib, MJtK 59^2-moddasining amaliy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Eng muhimi, bunday tizim zo‘ravonlikka qarshi kurashni jabrlanuvchining jasoratiga emas, davlatning tayyorgarligiga tayanadigan qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi (1994-yil 22-sentabr), 59^2 -modda. — https://lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi (1994-yil 22-sentabr), 126^1 -modda. — https://lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-561-son. — https://lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasining «Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019-yil 2-iyul, O‘RQ-547-son. — https://lex.uz

5. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 2023). — Toshkent: Adolat, 2023.

6. Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi BMT Konvensiyasi (CEDAW), 1979-yil.

7. Qashqadaryoda erkak janjal vaqtida xotinining qo‘lini tishladi // Zamin.uz. — https://zamin.uz/uz/jamiyat/223106-qashqadaryoda-erkak-janjal-vaqtida-xotinining-qolini-tishladi.html

8. Maktab to‘garagiga bormagan bolasini urgan ona qamaldi // Zamin.uz. — https://zamin.uz/uz/jamiyat/216429-maktab-togaragiga-bormagan-bolasini-urgan-ona-qamaldi.html

9. Oilaviy zo‘ravonlikdan himoyalangan ayol quvonchi // O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. — https://gov.uz/oz/tertu/news/view/224804

10. O‘zbekistonda 10 oyda oiladagi zo‘ravonlik tufayli javobgarlikka tortilganlar soni ma’lum bo‘ldi // Kun.uz. — https://kun.uz/05933331

11. Maishiy jinoyatlarga qarshi kurashishning kriminologik va jinoyat-huquqiy choralari // Ijtimoiy innovatsiyalar jurnali. https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/67328

12. Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashning xalqaro tajribasi // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2025, №9. — https://journal.namdu.uz/archive/2025-issue-9

13. Praktika rassmotreniya sudami administrativnykh pravonarusheniy, svyazannykh s semeynym (bytovym) nasiliem. — UNDP, 2025. — https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-03/praktika_rassmotreniya_sudami_administrativnykh_pravonarusheniy.pdf